

יעל ישראל

ראובן רובין, האמנות והאומה

אמיתי מנדלסון, נביא בעירו: יצירתו המוקדמת של ראובן רובין, 1914-1923, ירושלים: מוזאון ישראל, 2006, 93 עמ' (עברית) + 59 עמ' (אנגלית)

כרמלה רובין (עורכת), מקום חלום: ראובן רובין והמפגש עם ארץ ישראל בציוריו משנות ה-20 וה-30, תל-אביב: מוזאון תל-אביב לאמנות, תשס"ז, 177 עמ' (עברית) + 180 עמ' (אנגלית)

א

האמנות בחומר תלת-ממדי שיוצרים יהודים בארץ-ישראל כמאה שנה, קשורה בטבורה לתרבות היהודית ולמפעל הציוני. קשה לתאר ציור ופיסול של אמנים יהודים בארץ, במיוחד מאז שנות העשרים של המאה העשרים, ללא המרחב הרעיוני והחומרי שהעניקה הלאומיות היהודית המתחדשת בארץ, על שורשיה ורעיוניה, ארגוניה וכליה. בתרע"ב (1912) ביטא אחד העם (אשר גינזברג) את הזיקה ההדוקה בין בית הספר

החדש להכשרת אומנים 'בצלאל' בירושלים, שאחד מתלמידיו באותה שנה היה הנער ראובן רובין, לבין העניין היהודי והציוני: 'ונה נהיה כבר "בצלאל" גם הוא למקור שפע רוחני, המשתפך מא"י (מארץ-ישראל) לארצות רחוקות. ומי יודע כמה לכבות רחוקים חזרו ונתקרו לעמם מעט או הרבה על-ידי "השטיחים" וה"צעצועים" היפים של "בצלאל"'.¹ זיקה מובנת מאליה כביכול זו שיצר אחד העם בין תפקיד האמנות לבין ערך האומה וגורלה, איננה ברורה כיום כלל במערך אישי האמנות הישראלית, על יוצריה, מבקריה, אוצריה ורבי בתי אולפנא שלה.²

שני ספרי הקטלוג המרהיבים שיצאו לאור לרגל שתי התערוכות ראובן רובין, במוזאון ישראל ובמוזאון תל-אביב לאמנות, בסתיו-חורף תשס"ז (2006-2007), מציגים דווקא במצוינותם המחקרית והצורנית את העדרה – שלא לומר אבדנה – של הסכמה בקרב העוסקים בתחום על זיקת האמנות הישראלית אל האומה ותרבותה, או על עצם נחיצותה או קיומה של זיקה זו; זאת, כאבן בוחן המלמדת על התרבות הישראלית המתהווה והעכשווית בכללה.

ב

ספר הקטלוג שחיבר אמיתי מנדלסון, אוצר אמנות ישראלית ב'מוזאון ישראל' בירושלים,

2 ראו למשל: ג' עפרת, עם הגב לים: דימויי המקום באמנות ישראל ובספרותה [תל-אביב] תש"ן, עמ' 449-460; הנ"ל, בהקשר מקומי, תל-אביב 2004, עמ' 9-10.

1 אחד העם (אשר גינזברג), 'סך-הכל' (לונדון, י"ז באדר תרע"ב (1912)), כל כתבי אחד העם, ירושלים תשי"ד, עמ' תכה.

הוא מחקר שיטתי על תקופת יצירתו הראשונה של ראובן, שמאיר אותה באור אחר מן המקובל עד כה. מנדלסון חשף במחקרו את השכבות ה'ארכאולוגיות' בשנים המעצבות של ראובן הצעיר, חפירה שמשליכה על כלל יצירתו של מי שנחשב 'כאמן הישראלי בה"א הידיעה ונודע, גם בארץ וגם בחוץ לארץ, כמייצג לא רק את שנות ה-20 וה-30, שנות יצירתו הנודעות ביותר, אלא גם את מהות הישראליות הישנה והטובה כולה' (מנדלסון, עמ' 11). נראה כי מנדלסון, שמחויב לתובנות של זיקת אומה-אמנות ברוח דבריו של אחד העם כלעיל מחד גיסא ולכללי מחקר וכתובה אקדמיים תובעניים מאידך גיסא, המציא בחקר עשור היצירה הראשון של ראובן מפתח אינדוקטיווי ליצירתו הגדולה רבת השנים, ויותר מכך, מפת הקשרים מפענחת – אמנם אחת מהרבה פתרים ופרשנויות נחוצים – ליצירה הישראלית ולתרבות הישראלית במאה העשרים.

בקטלוג נדפסו תצלומים של עבודותיו של ראובן מן התקופה הנחקרת, ייחודיות בהן שש עבודות, מתוך סדרת שנים-עשר הדפסי עץ בשם 'מבקשי אלוהים'. טוב היה לו נפתחו כל ראשי התיבות, לו הוסברו הלעזים הידועים למלומדי תחום תולדות האמנות, ואולי גם לו הומעט מספר ההשוואות הרב לאמנים אחרים.

ראובן רובין, ערב שבת בצפת, 1923-1924
 כל האיורים במאמר באדיבות מוזאון בית ראובן בתל-אביב

ראובן רובין, 1917

ג

כרמלה רובין, כלתו של ראובן ואוצרת מוזאון בית ראובן בתל-אביב, ערכה את קטלוג התערוכה 'מקום חלום'. הקטלוג כולל שלושה מאמרים על יצירתו של ראובן, שכתבו העורכת, ניצה דרורי-פרמן ושבא סלהוב. הובאו קורות חיים ורשימת תערוכות של ראובן ורשימה קטלוגית של עבודותיו משנות העשרים והשלושים, ובחלק נכבד מן הקטלוג, כ-110 עמודים, תצלומי ציורים מרהיבים ומרתקים.

ראובן רובין, סדר
ראשון בירושלים,
1950-1949

מציאות ודמיון – לכאורה שני הפכים, אבל על בדיו של ראובן הם נכרכים יחד, מקרינים זה על זה ונמהלים זה בזה, עד שקשה להבחין ביניהם. כך נרקמת בציוריו של ראובן תמונת עולם, שגם אם במבט לאחור היא נדמית אידיאלית מדי, יש בה מורכבות רבה והיא משקפת את רוח הזמן של השנים המכוננות שבהן יצר האמן' (כרמלה רובין, עמ' 9).

ומאידך גיסא לצד הניסיון לפייס אנינים שלכם גם בציונות, או בענייני 'שטיחים' ו'צעצועים' מקרבי לבבות, בלשונו של אחד העם, הביאה רובין את מילותיו של היוצר הגדול חיים נחמן ביאליק, בהעריכו את עבודות ראובן, בשנת תרפ"ו (1926): 'האמנות העברית, כמו האפיקה [הספרות] העברית, אם יש לה תקווה – שורשה יהא נעוץ בהכרח באגדת העבר שלנו. מן העבר הזה תצמח

שאלת הזיקה אמנות-אומה עוברת כחוט השני במאמרה של כרמלה רובין. יש לשער שהעימות על מהותה של זיקה זו וההסכמה עליה, לפחות ככל האמור בראובן, הוא כמעט לחם חוקה. ועל כן בחרה לחמוק מן העימות המציק בדרך של עמימות ונועם.

מחד גיסא נראה כי רובין הפנימה במידת מה את הסברה הגורסת כי הארץ הקרויה בפי היהודים ארץ-ישראל היא עצם חומרי חסר משמעות מצד עצמו; אלא שיש קבוצת חולמים ציונית, שהאמן ראובן היה יד ושופר להם, שמייחסים לה משמעויות מופלאות – הרות שגיא ונזק, אליבא דמתנגדי הציונות באשר הם. ואותו 'שפע רוחני, המשתפך מארץ-ישראל', בלשונו של אחד-העם, מוצג בדבריה כדבר יחסי בעיני המתבונן, או ליתר דיוק במוחו של החולם. כך כתבה: 'מקום וחלום,

ובתוכו תעניק לבקש יניקה. בלעדיו שורשה כמק
ופרחה כאבק' (כרמלה רובין, עמ' 15).

ד

לאחר שיבש הדיו על הנייר והצבע על הכר,
ניתנות יצירותיו המורכבות וגדושות הפרטים
רבי המשמעות של ראובן לפרשנות חופשית של
הקוראים בהן.

לבנה במילואה וסירת מפרש גדולה. אלה מייצגים
את הגולה, שבאים ממנה בדרך כלל בדרך
הים, ואת מערכת העבר, התת-מודע והערכים
המחייבים והבלתי נשלטים שהאדם נושא עמו.
בצד ימין, המסמל את מידת החסד, מצויר
כמעט בתנועת ריקוד סיבובית יהודי בתלבושת
מסורתית, הרומז בידו ללבנה, ובידו האחרת
ספר, סידור התפילה כנראה; אחד מפסוקי סדר
קידוש לבנה על פי סידור נוסח ספרד (המקובל
אצל חסידים) הוא: 'כשם שאני רוקד כנגדך ואני
יכול לנגוע בך, כך לא יוכלו כל אויביי לנגוע בי
לרעה'. על פי ההלכה ברכת קידוש לבנה נאמרת
לכבוד התחדשות הלבנה, באחד הערכים בשבוע
הראשון או השני לחודש. אך בציור עיגולה של
הלבנה כבר מלא. ממדיה גדולים ביחס לשאר,
אולי כמתחרה בחמה. ואולי יש בכך התכתבות עם
פסוקים בנוסח הברכה שמדברים על תיקון העולם
במובן יקומי, קוסמי: 'ויהי רצון מלפניך ה' אלוהי
ואלוהי אבותי, למלאות פגימת הלבנה, ולא יהיה
בה שום מיעוט, ויהיה אור הלבנה כאור החמה,
וכאור שבעת ימי בראשית, כמו שהייתה קודם
מיעוטה'. בצד שמאל, המסמל את מידת הדין,
עלמה ועלם, אולי חלוצים, חבוקים בהשלמה
גופנית ונפשית, לפי תנוחת ראשיהם וידיהם.
וגם להם נמצא מקום כאחד מפסוקי ברכת קידוש
הלבנה: 'מי זאת עלה מן המדבר מתרפקת על
דודה' (שיר השירים ה, ה). ברקע שלוש הדמויות,
בשני השלישים התחתיים של הציור, גבעות רכות
שעליהן פריטי נוף אופייניים לתקופה החלוצית,
שנראו בכל הארץ וגם בתל-אביב. ראובן היטיב
לחזור ולציירם בציורי השמן שלו: שתילי
פרחים, אוהלי צבא משומשים – עגולים באופקם
משולשים באנכם – של חלוצים וחלוצות, צריפים
ובתי ראשית רבועים בנויים לבנים ורעפים. הציור
מבטא תואם, איוון ומזיגה בין הממד החומרי
לממד הרוחני וביחסים ביניהם, מזיגה שיש לה

ראובן רובין, קידוש
לבנה, 1923

בחיתוך עץ בשם 'קידוש לבנה' (מנדלסון,
עמ' 87), מסדרת 'מבקשי אלוהים', שנוצרה
בתרפ"ג-תרפ"ד (1923), מציג ראובן קשת ערכים
האופיינית במינון, בהצגה ובמחבר (קומפוזיציה)
לתקופת העלייה השלישית (תרע"ח-תרפ"ד,
1918-1923). משטח הנייר מלבן אנכי; בשליש
העילי: כביכול בצד מערב שמים חשוכים וים גלי,

מקום מקודש בגבולות ההלכה ובליבת החוויה הרתית היהודית.

תואם ואיזון שגלומים בהם כמיהה ומתח רוחני, שורים על הציור 'ערב שבת בצפת' (כרמלה רובין, עמ' 31), ציור שמן על בד, משנת תרפ"ד (1923-1924). בדומה לחיתוך העץ 'קידוש לבנה' נחלק המשטח האופקי לשליש עילי ולשני שלישים תחתיים של קרקע גבעתית ברקע. בצד ימין דמות יהודי בלבוש מסורתי-חסידי של שבת ומועד: לראשו כובע פרווה, שטריימל, והוא מתבונן אל האופק המאיר באור החמה, השוקעת מערבה בין ההרים. בצד שמאל דמות ערבי בלבוש מסורתי ולידו בהמה נפוצה, עז, והוא אוסף את חלבה אל כליו הערוכים. כמעט הכול בנוף כביכול מסורתי ומימים ימימה, למעט עציצי השתילים החדשים שבפינה השמאלית, שחוזרים בציורי חלוצים וחלוצות של ראובן.

הציור אומר כולו סוד ומסתורין וציפייה להתגלות נבואית. העדר התואם הנכון בין הפריטים השונים: דמויות אנשים, בהמה, שתילים, עצים ובתים, טופל (מלשון: טפל) את תכונותיהם הטבעיות-הפרטיות, ומעצים את הפיכתם למושגיים, תלויי מטענם הרוחני. שתי החלות על זרועותיה של האישה ה'ספרדייה' בת 'היישוב הישן' (כרמלה רובין, עמ' 31), מסמלות הענקה ואהבה, אומרות לצופה שהיום יום שישי, ושמיד תפנה האישה העדויה במחרוזת לקבלת השבת בהדלקת הנרות. הצופה גם רשאי לשער שהאישה אפתה וקלעה את החלות כמו ידיה, לאחר שהפרישה מהן עיסת בצק כדת וכדין, וכיוונה למשמעותה מתקנת הבריאה של מצווה זו. נראה שראובן הזדהה עם דמות האישה בציור זה, שכן פניה דומים להפליא לדמות דיוקנו: הגבות הקשתיות המחוברות והעיניים, הפה ותנוחת הגולגולת דומים לדמותו בתצלום שצולם בציורו (מנדלסון, עמ' 2).

ה שלושה ממדים נפשיים-רוחניים אופייניים ביצירתו של ראובן הראשוני שוטח מנדלסון בקטלוג. בפרק שכותרתו 'מבקש האלוהים: דמות הנביא והסגפן', הוא מציג ומפרט את קביעתו כי 'מהגיעו לצ'רנוביץ ב-1919 ועד ל-1923, שנתו הראשונה בארץ, בולטת ביצירותיו [...] נוכחותן של דמויות נביאים וסגפנים' (מנדלסון, עמ' 27). האמונה והסגפנות העולות מכותרת קובעת זו, הולמות היטב את חיי האמן והיוצר, ודווקא בהיותו מורד ופורץ דרך חדשה, ככל האמור בחיי ראובן, כמו בחיי אמנים בני זמנו. ראובן עצמו סבר כי 'החיים היחידים לאמן הם חיי הבדידות והפרישות. עבודה, יצירה, לכד ובנפרד' (מנדלסון, עמ' 27). גם מידותיו של הנביא אצלו, בדומה לחייו שלו באותן שנים, הן פְּלִטָה, לוח צבעים, שהורכב מבדידות, זעם, אימה ו'חזון לאומי ציוני הקורא לעם [...] לעלות לארץ-ישראל' (מנדלסון, עמ' 38). בפרק שכותרתו 'האמן כישור', מציין מנדלסון כי 'לדמותו של ישו חשיבות רבה ביצירתו המוקדמת של ראובן, אשר הזדהה עם המרכיבים הטרגיים של חייו והשתמש בו כמעין אב-טיפוס לאמן באשר הוא' (מנדלסון, עמ' 47). 'בין משיח לחלוץ: שנה ראשונה בארץ-ישראל', היא כותרתו של הפרק האחרון. ראובן, שעלה לארץ באפריל 1923 [ניסן-אייר תרפ"ג] (מנדלסון, עמ' 77), הביא עמו בארגויו את הנביא, את הסגפן ואת ישו.

ה הבאתו של ישו אל הכד המצויר בארץ-ישראל של תקופת העלייה השלישית הייתה חלק מתופעה נרחבת, וחידושו של ראובן לא היה בעצם ההבאה, ולא במשמעויות שהטעין בהן את דמותו של ישו, אלא במדיום – הציור. לפחות מתחילת המאה העשרים ועד אמצע שנות העשרים חשבו, דיברו וכתבו יהודים רבים, במיוחד בתנועה הציונית

וביישוב היהודי החדש בארץ-ישראל, על דמותו של ישו כעל דמות רוחנית, כעל בן אובד-חוזר, וכעל דגם לחלוציות עברית חדשה בארץ-ישראל. קדימון לתופעה היה 'מאורע ברנר', שהודיע מעל דפי 'הפועל הצעיר', לפני המלחמה הגדולה, על הערצתו למורד העברי שהועלה על צלב.³ אך המשוררים, ההוגים והחוקרים היו רק המנהיגים, שנישאו על גל התעניינות בהיקף לאומי במשיחים יהודים: ישו מנצרת, שבתי צבי, דוד הראובני ושלמה מולכו, שהילכו על קו פרשת המים שבין הדתות הגדולות והמנצחות, הנצרות והאסלאם, לבין היהדות המנוצחת.⁴ באותן שנים עמדה על הפרק השאלה אם תתנער היהדות מחורבנה המדריני עתיר הדורות בעזרת שתי הדתות הללו או כנגדן. וראובן, לא פחות מששוחח עם העילית היוצרת, מיען את ציוריו אל הרבים, אל החברה היהודית, אל האומה, שמיעוט שבה מנסה לחולל בה ובעבורה מהפכה מהותית.

ואולם, עד תרפ"ד (1924) כבר חווה היישוב היהודי בארץ סדרת מאורעות דמים: הרצחם, נפילתם ופטירתם של כמה ממנהיגי המהפכה הציונית בארץ-ישראל: יוסף טרומפלדור, יוסף חיים ברנר, אהרן דוד גורדון, אליעזר בן-יהודה, דוד פרישמן, מקס נורדאו ונחמן סירקין; דיכוי

של ראשית ההגנה העברית העצמית מפני פרוצת הערבים וכליאתם של זאב ז'בוטינסקי וחבריו מן ה'גדודים העבריים' על ידי הממשל הבריטי; הופעתו של ה'ספר הלבן' הראשון ועצירת העלייה; תלאות ורעב בעקבות אבטלה קשה ויציאתם של אלפים מן הארץ – כולם אירועים ותהליכים שהיו פתוחים זה בזה, ובמקביל התחולל משבר בתנועה הציונית ובעתודות החלוצים שלה בתנועות הנוער בחוץ לארץ.⁵ בעת ההיא נראה היה שלמפעל הציוני בארץ הגיעו ימי חולין וקושי, שיש לשאת בעולם קמעה קמעה, עד שיבואו על מילואן התקוות הגדולות. או אז בטל מן העולם חלק מתנופת הרוח, ונחלשה במשהו אותה עצמה פנימית מחברית, שמסוגלת לקרב ואף לגייס דמויות שנויות בריב ובמחלוקת פנימיים או חיצוניים. וכך 'מ-1924 נעלמה דמותו של ישו מיצירותיו של ראובן' (מנדלסון, עמ' 75). ורק בתש"י (1950) חזר כאורח 'סדר ראשון בירושלים' (כרמלה רובין, עמ' 37). הקמת מדינת ישראל – שדובר עליה כבר בהצהרת בלפור בתרע"ח (1917) – לאחר שנות האופל, השואה והחורבן של יהדות אירופה במלחמת העולם השנייה, הטעינה אולי מחדש, אולי באופן חד-פעמי, את כוח היצירה המחברי ההוא מלפני שלושים שנה.

5 ראו למשל: י' ויילר [ישראל], 'ביקורת על ד' זית, האוטופיה השומרית: השומר-הצעיר בפולין 1921-1931', ציון, סט (תשס"ד), עמ' 253-257.

3 ראו: נ' גוברין, מאורע ברנר: המאבק על חופש הביטוי (תרע"א-תרע"ג), ירושלים תשמ"ה.

4 ראו למשל: י' ויילר [ישראל], 'הקסם של "השומר הצעיר"', קתדרה, 88 (תמוז תשנ"ח), עמ' 90-91.